

— ANTZE TA ELERTI —
HUGO WAST-EN

IXIL-GORDEA

Ez al duzu zure barne ortan eleberri edo zeozertxo ren bat idazteko zirikadarik sumatu? Egi esan, lotsatzen naiz aitatzen ere baña, beñ otu zitzaidan neri eleberri edo ala-olako zerbait egitea. Ta bururatu bakarrik ez, baita skin ere ekin nion. Adoregearen legorteak ordea, bereala igartu zun landara jaio-berria. Izan ere, biotzak eraginda sartu ni eleberri-soroan eta biderik arkitu ez, sartu ordukoxe galdu!

Geroago egin dut topo Hugo Wast, otsaundiko elebeñi gillearen idazti batekin, idazpurutzat "Confidencias de un novelista" daramanarekin alegia. Irakurri ta atsegin izan zait. Ezta retorikalari bezela egindako liburua. Era ortako iztiak euki oi duten sakontasunik eztu bearbada izango. Badauka ordea, beste zertxobat, ots, biderik izkutuenak ere ederki dazaguzkin gidariaren argitasun ori.

Ongarri izan zait neri, ta besteeri ere onurakor izan dakiekela oso-ta, noizean bein edonori ernetzen zaizkion idaz-gogoak utsean erori ez titezen, bere gogai garaienak ematea egoki derizkiot.

Egilleak, liburuaren azalean dagerrenez, iru ataletan zatitu du bere idazlana: eleberria nola asmatu, nola egin eta nola argitaratu. Gaurkoz lenengo atalari lotuko naitzaio.

ELEBERRIA NOLA ASMATU

Lenengo atal onen irakurburuak dion bezala, elebeñi a asmatu egin bear da lenen, asmatu. Ta ortarako bear-beaferko

dugun tresna'asmamena da. Ona,bada,eleberrigintzara jo nai dunak'ezin aaztu dezaken egia: irudimenik eztaukan eleberri-gillea'errorrik gabeko zuaitza bezelaxe da. Ta odolak men ori esku-erakus ezpadio,alperrik dabil: ondore onaren oiñarria bera falta zaio.

Irudimenaren lana'bi eratakoa dala esan ditekete. Aurren-aurrenengo'eleberri-gai bat sortu (irudimen sortzai-llea). Ta gai ori sortu ondoren'aunitz jazoeretan zabaldu, ots,eleberriaren askapen (desenlace) izango danaren aziak'beren barnean daramazkiten gertakariak asmatu ta zuzendu (i-rudimen zuzentzaillea). Bi lan auek derriorrezkoak dira. Eleberriaren muiña asmatu dunak'aundiena eginda daukala uste izan dezake,baiña bai zera. Dakiola idaz-lanari,ta orduan dargerkioke ustearen gezurra. Beti idoroko ditu utsune asko. Ka tearen osotasunerako'beste aunitz gartza jarri bear izango ditu. Ta utsune oiek betetzea'asmamenaren zeregiñ da.

Baiña eleberri-mota orotan bear ete irudimena,galdegin dezake norbaitek. Ta baietz,darantzu Hugo Wast-ek. Bere iritziz'iru aldratan bereiztu ditzakegu eleberriak: gogai-eleberriak (azalkizun bat dutenak),ingurukoari ta gizakereri buruzko eleberriak,eta azkenik'azpikeri ta arriskuetazko eleberriak.

Lenengo ta irugarren motako eleberrietan irudimena bearrezko dana'berez agiri da,lanik aundiena bere gain baitago. Baiña bigarren motako eleberri askotan,esate baterako, edesti-eleberrietan,ain ete da ba derriorrezko asmamena? One lakoetan'kondairak berak ematen dula guzia uste izan ditekete. Uste okerra aldiz auxe! Bekiote kondairagille soil diranak mueta ortako eleberrigintzari ta zer erdiko diguten? Geienetan,Hugo Wast-ek dionez, "revoltijo de fechas,nombres,sucesos, que en el mejor de los casos puede revelar una abundante com pulsa de archivos,pero ninguna imaginación creadora y ordenadora".

Edesti-eleberri bat moldatzeko'ezta aski kondairagille izates. Ortik ere bear izango du noski,baiña bearrezkoago da irudimena ori baiño. Asmamena duzu eleberrigillearen isar. Walter Scott eraguna kondairagille zan,egi da,baiña baita eleberriagille ere,eta,irudimendun. Eta ala eman al izan ditzigun bere edesti-eleberri miragarriak.

Edesti-eleberrietan guzia kondairatikoa dala uste izan dezakegun bezala, arriskuetazko ta ingurukoari buruzko eleberrietan'oro irudimenak damalakoan egon gintezke. Ezta oster, orrelakorik. Geienetan, ia beti, eleberrigilleak'izata-sunaren arrobotik atera oi ditu bai giza-ereduak, bai zenbait gertakari. Ala ta guztiz ere ordea, orsiñago esan bezala, as-mamenak du lekuri buruena.

Eleberrigilleak ortaz, ezer onik egin al izateko, irudimen iori baten jabe bear du izan. Ta nork dakizki asma-menak bere barnean dauzkan ixil-gordeak? Arrigarriak dira goi arnasak ernaituta'men jator onek eman oi ditun uzta bikañak. Eta aunitzetan'nundik norakoak diran idaleak berak ere ezta-kiala. Irudimenak bere bide gordeak dauzka, ta ez-ustean eramaten gaitu ikuskizun argi ta ederrenetara.

Asmamenez eta barne-indar ixillekaz osaturiko sen zurgarri ori da eleberrigillearen gidari. Eize-zakurra bere usaimen zorrotzarekin erbiaren atzetik bezelaxe doa idazlea ere elerti-soroan aurrera. Ta sen orrek eraginda jarriko du onako ontan zertxe au, arako artan beste ura. Baiña tajuz beti, agitz egoki guzia. Benetako eleberrigille diranen doai arrigarria!

Egokitasuna'garrantzi sundiko da oso, ta gertaerea ongi zuzentze ori ondca (fondo) izan ezarren, gauza buruene-takea da. Ondek berak baiño obeto erakutsi oi du kerak (forma) eleberrigillearen seta. Kera esatean, ezta Hugo Wast azal-kera (forma externa) esan genezaken areta ari, barne-keraz (forma interna) baiño, au da, jazeeren zuzentze ortaz.

Gertakariak ongi zuzentzetik egiketa (acción) jaio oi da; obeto esan, orixe bere da. Ta eleberri batean egiketa bear-bearreko da. Eleberriren bat irakurtzen ari geranero, es al gera guziek egiketa nun sumatuko ibiltzen? Izan ere, orixe zaigu atsegiñ.

Ikuspegi ontatik begiratuki, Txomin Agirre-k bere "Garoa" ke zenbait atalbururen asieran dakarzin elezketa lura ta gogaketa amaigo aiek es al genituke akats joko? Oie-tan luzarregi eten oi dula egiketa derinkiot. Lenengo ira-kurraldietan irakurtzeko utzi ta aurrera jo izan oi nun nik.

"Jazotzen" ari dan zeozeren gose izan, eta luze etsita'arexen billa joan.

Hugo Wast-ek puntu ontan'etzala jakitunen irizkide aitortzen du. Gisa-jakintzaren adarretan maixu diran aunitzek ez omen dituzte egiketaz eiotako muiña daukaten eleberriak ederresten. Naiago dituzte jakintza-zatiz erabat jositako eleberriak. Eztira ordea, orrelakoak erriaren gogoko. Ta amai-ka aldiz jende arruntaren epaia izan da onetsiago eleberri-kondairan zear.

Orobat dio eleberri psikologikuetaz. Joan dan gisaldiaren azken aldean tankera ontako eleberriak'sekulako aizea zeukaten. Eleberria filosofi-sailleko atal bat besterik etzalako teoria ere asma zuten da. Ustego onen arabera, idazti bat benetako eleberri izan zedin, gogo-azterketa egin bear zan bertan, zenbait auzieri buruzko eztabaida agertu, gizarte-ustegeunak (sistemas sociales) epaitu. Idazle askori' igespide polita gertatu zitzaizen eleberriazko gogamen (concepción) au. Izan ere, irudimena antzu zegoneko garaia izan ura!

Eztu Hugo Wast-ek psikoloji egin bear danik ukatzen: "Aún los cuentos de hadas deben ser psicológicos". Egin bear da, bai, baiña egiten ari danik jakin-erazi gabe, eleberriaren aria gertakarietan zear luzatzen doan bitartean. Ba-dira ori ederki egin dutenak; esatera, Bourget frantzitarrek bere " El demonio del mediodía" n . Baiña eleberrian zear psikoloji egin bear dala zuzenestetik, eleberrigintzaren muiña psikoloji soil eta utsean datzala baieztera, ba-dago alde ederra.

Edozein motatako eleberrietan egiketak daukan leen tasuna'eztezake inork ukatu, leentasun ori eleberriaren zertasunetik beretik jaiotzen baita. Onela zertzen du Hugo Wast-ek eleberria: "Representación de la vida, mediante descripciones de ambiente y pintura de caracteres". Len-leenik, "Representación de la VIDA", " BIZIAREN irudizketa", biziarena. Ta biziari zein tasun dagokio obeki'igidura, dinamismua, egiketa baiño? Ain zuzen ere ortantxe datza eleberriaren muiña: bizitasunean. Bizitasunak sortu oi du liburuaren irakur-miña.

Baiña utzi ditzagun alde batera ontan ere uste okerrak. Askok'aurrenengo atalburutik bertatik asi ta odol_

ixurtze ta beste izugarrikerietan murgildu ezkeru, oro bapo dagolakoan egoten dira. Aunitzetan ordea, onelako gauzak nazka sortu besterik ezte egiten. Ez, aurrera-miñ ori beste zertxo batek erne oi du. Ta zertxo ori bizitasunean bertan dagon tasun bat da.

Zenbait eleberrien balioa bizitasun ontatik dator. Nere iritziz orregeatki balio du ainbeste "Kresala" k ere. Sar gaitezen bere orrietan eta sartu ordukoxe sumatuko dugu atsegin aundi batez arrantzale errietako arrain-usai berezi Ori. Ta nolakoak gero an agertzer zaizkiguz giza-emakumeak? Eztiekigu egi makala Txomin Agirre-k "bizi-biziak dira, Arranondoko sardiñak legez" idaztean. "Bizi-biziak", bizi-itxasotik atereak, barne-muiña bera bizitasunez eginda daukaten giza-emakumeak. Ona emen eleberri bikain orrek irakurlearengan sortzen dun arduraren zergatia: bizitasuna.

Ta beste zenbat eleberrigillek ezte garaipena lortu beren idaztieri dariokien bizi-lurrun ori dala-ta? Noren irudimena ezte lilluratu Dickens, Eliot, Pereda, ta beste zenbaitzuen eleberriak? Askotan gauzarik egunerokoanek jaulkiko dizkizute: "Una niña que mira llover, una viuda que dobla sus manteles, un marinero que cose un botón de sus pantalones, porque no tiene madre, ni mujer, ni novia". Gauzarik egunerokoanek... baña nola jaulki gero!

Ba-da garaille irten al izateko beste bide bat: norbere lekuko gauzak edestu. Maiz agertzen omen da orren aurkako akats au ere asleen artean: idazten dutena urrutierrietako kutsuz orniturik edo eman nai izatea. Parregarri ixuditzen zaie inguruan daukaten gauzen izentatzea. Beraxe gertatu omen zitzaion Hugo West-i ere. Onela die berak: "Si necesitaba mencionar una calle, encontraba ridículo nombrar mi calle; si quería referirme a un árbol, parecía insulso decir un tala, o un algarrobo". Ta gibebez ortxe dago garaipenaren giltza. Izan ere, zer dazagu obeto eleberrigilleak bere ingurukoa baiño? Ezer ez. Orrexen margozteak jantziko ditu bere idazlanak egitasun eta bizitasunez. Bestalde berekitasuna (originalidad) nai dunak zertan arkitu aukera ohea?

Eleberriak barne-zirrara eragin nai badu, biziaren

bear digu. Ba-dira ordea emen ondo bereiztu bearreko bi gau za: egizkoa ta egidiña (verosimil). Egizkoa "noizpait" jazo dana dugu; beraz baita "bein edo bein" jazo dana ere. Egidiña berriz "geienetan" gerta oi danaren antzeko dana. Gertaera onen bidez adierazten du au Hugo Wast-ek berak.

Bere gaztaroke ipui batean, "Loca ...!" idazpuru-tzat zeraman artan alegia, bai omen zan sei seme zeuzkan a-largun bat. Sei seme euki emakumeak eta idazle asi-berria-rentzat bat ez beste guziak gaiñez egon! Ura lana! Nola ken du gero gaiñezkoak?

Iñoiz zerau entzun izan omen zion amonari, bere jaioturia zigorkatu zun - izurrite batek zortzi seme zitun alako amari zortzirak lapurtu zizkiola bata bestearen a-tzetik. Ta ortixek artu zun idazleak korapilloaren askabi-dea.

Kutsatu izurritez bere ipuian ere bost seme ta lurpera eramán ditu. Egitan gertaturiko izurrite ura baño bigunkiago jokatu zan bere ipuikoa beintzat eta ... "Disminuyendo un poco la velocidad del flagele y el número de los cadáveres" bide aretz balia zit-kela uste izan Hugo Wast-ek ...!

Irakurri dio alako batean amonari bere lan-ipuia, ta aiek amascaren algarak amaitu zunean!

- "Ori duk ori, semetxo, errugabeen erailtzea, dio-tsa. Ezta Herodes erregeak berak ere".

Ta illobak:

- "Baiña ez al zenidan zuk izurrite artan bestoñen beste jazo zala esan?"

- "Bai, tamalez ala gertatua duk. Baiña ura egi uan, au berriz gezur, ipui ... "

Ona Hugo Wast-i amonak irakatsi ziona: egizkoa ezta beti egidiñ, eta ertian egidiña dugu soilik egizko. Berak di onez "solamente años despues he comprendido la gran lección de literatura que me dió la santa viejita".

Ta zer dio Hugo Wast-ek eleberriaren gun eta jo-muga dan askapenari buruz? Askapenak ez-usmatua izan bear al du eleberrietan? Ona bere iritzia: "Generalmente se cree que sí. Digamos rotundamente que no." Hugo Wast-i ezterizkio

beraz akatsdun' etortzeke dagon askapenaren usmabideak dargerzkin eleberria.

Onelako batzutan' idazpuruak berak iragartzen du askapena nolakoa izanen dan. Ta irakurmiña tipiagotu egiten dala uste al duzu orregatik? Ezta gutxiagorik ere. Ar zazu, adibidez, Julio Verne-ren "La vuelta al mundo en 80 días". Eleberri ontan' irakurburuak berak azaltzen du askapena: Fileas Fogg, len-eikariak (protagonista), 80 egunetan zear bira osoa emango du ludiaren inguruan. Eta askapena jakinafen ezta aurrera-egarri ori batere itzaltzen; are ta barnerago, gosetzenago doa irakurlea. Zergatik dala uste duzu? Onexegatik: bira ori 80 egunetan nola emango dun inñundik ageri ez-talako. Len-eikariak bere lagunekin egiñike apostua' galdu egingo dula ematen du. Baña azkenean Varne-k bere asmapen arrigarri batez garaille ateratzen du Fileas apostularia. Eleberri bat ortaz, askapena aurrez erakutsiarren, bikain-bikaina izan diteke askapen orren lor-bideak sumarazten ezpa-ditu.

Askapena aurren-orrietan sumarazteak eztio ajolarik' beste baldintza ori betetzen bada. Okerrago izango litzake erabat ustegabeko askapena ematea. "Nundik erori duk ordea, au "diagoke bere kolkorako irakurleak. Eta izan ere, egin diteke uts ortan ere. Eleberrigilleak daman askapena' premiseri dariokiena izan bear du, ots, gertakarien biltzari (conjunto) dariokiena ta ez bere gogara, edonola asmatu-rikoa.

Gaiñerontzean askapena naiz alai naiz itun izan diteke, naiz betea naiz betetzaka. Eleberria askotan' mutilla eta neska zorionez ezkondu ta irakurlea gogaseturik geratzen da. Ez ordea, beste batzutan. Oietan azkena "en vez de ser un telón que cae, y despues del cual uno se pone el sombrero y se marcha", eldozkor uzten gaitun ortzantz zabaldu bat izaten baita. Eleberri auen lillurak eraginda, itzuliko da berriz ere noizpait irakurlea beren orrietara.

Ta buruenik'onako beste puntu au. Idazleak, bere eleberriaren sortzeko, idaztarau baten bearrik bai ete du? Baietz dirudi, baña ez, ezta bearrik. Batzuk' egin oi dute idaztarau ori, esaterako, Zola-k. Idazle onek, bere "Rougon Macquart" saila idazten asi zanerako, zeaztuta zeukan guzia.

Ontan aldatu zun bakarrik idaztaraua: berak ezagutu etzun Frantzi ta Austria-ren arteko 1858'gnko. gerratea utzi, ta bere begiz ikusiriko 1876'gnkoa. eleberriztu. " La Débâcle" deritzan zenbaki'n elesten du Frantzi-k Prusia-ren aurka egiñiko guda au. 25 urte aurrez bere idaztaraua egitean, 1892' garrena izentatu zizun zenbaki onen agertzeko. Ta ain zuzen ere' orduantxe azaldu zan.

Beste idazle batzuk ordea' eztute beren lan-araua ain zeazki egiten. Aski dute eleberria zer izango danaren gogai jeneral bat. Eta bein ori asmatu ezkeru, idazteari ekiten diote. Oietakoxea dugu, berak dionez, Hugo Wast ere. Bein egin omen du bakarrik idaztarau ori. Ta bertan, ori zertzen ia bi illabete igaro ondoren, alperrikakoa izan emen zitzaion idaz-garaia, estu ta otzegi baitzirudizkion eikontzi (molde) aiek.

Ainbeste ari' batean lotzen dituzten eleberriak, askotan' aurrez egitaraurik eratu gabe idazten dirala esatea' siñesgaitz izan dakieke aunitzeri. Baña alaxe da: "Cómo explicar semejante misterio?" , galdetzen du Hugo Wast-ek. Ta "es simplemente un fenómeno de subconciencia. Existe en la mayoría de los novelistas una fuerza que se ignora a si misma y que los guía en el laberinto donde otros se pierden, como el instinto de la orientación guía a los pájaros".

Bai arrigarri dala eleberrigillearen sen izkutu ori!

Zurutuza-tar Joseba Koldobika

Arantzatzu-ko teologilari.